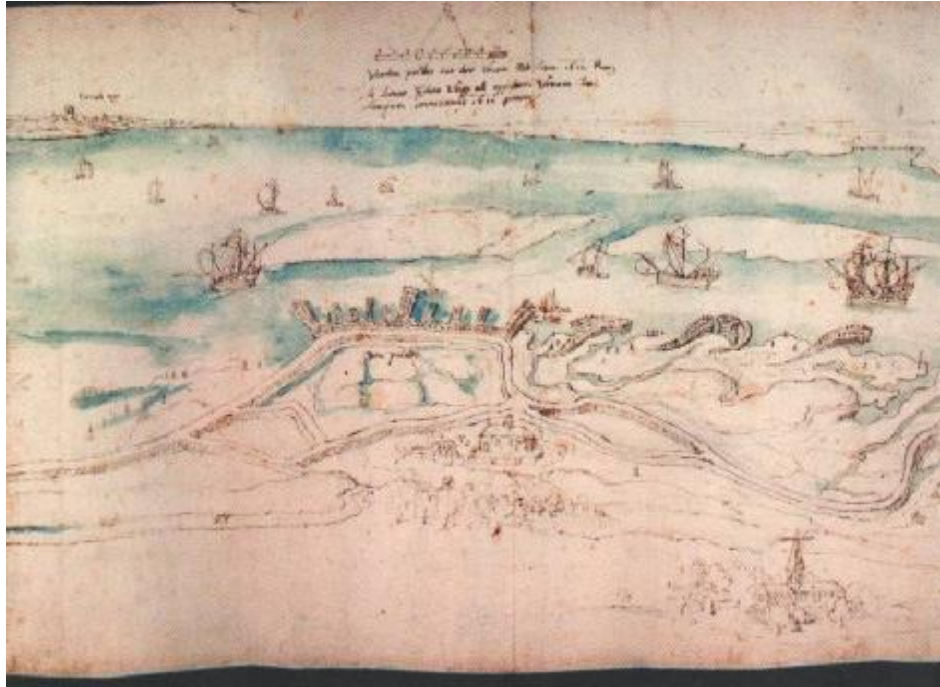

Voren en plooiën in Vrouwenpolder

Biografie van Vrouwenpolder, van inpoldering in 1100 tot bevrijding in 1944.

HHJ de Savornin Lohman.
1533002
Essay Biografie van het Landschap.
2010.

(afb. 1. Anton van Wijngaerden, detail vogelvluchtafbeelding *Zelandiae Descriptio*, 1550)

Inleiding

'Een erbarmelijk land, waar twee keer per etmaal de vloed overheen stroomt, zodat de bewoners genoodzaakt zijn op zelfgemaakte hoogten te wonen, waar zij in hun hutten hun door de noordelijke winden verstijfde ledematen verwarmen aan vuur van gedroogde slik,' constateerde Plinius, de Romeinse geschiedschrijver, die bij het begin van onze jaartelling Zeeland bezocht.¹ Dit fragment typeert de eeuwige strijd van de Zeeuwen tegen continue dreiging van overstromingen naast vijandige invallers. 'Sleutel tot de Nederlanden', noemde Keizer Karel V Walcheren ooit: pas na verovering van Walcheren is Nederland in te nemen.² De geschiedenis van Vrouwenpolder op Walcheren startte na inpoldering van een kreek achter de duinen rond 1300. Op *de Zelandiae Descriptio*, ca. 1550 getekend door Anton van Wijngaerden, staat het landschap van Vrouwenpolder afgebeeld.³ (afb.1) Jacob van Deventer gaf meetkundig correct haar polderstructuur weer op zijn *kaart van Zeeland*, ca. 1570.⁴ (afb.2) Nog een kunstenaar heeft het dorp 'op de kaart gezet': de schilder van Onze Lieve Vrouwe. Vrouwenpolder is nu een doorsnee toeristendorpje

¹ Klerk, 2003, 53. Val van het Romeinse Rijk verdreven de Romeinen van Walcheren, gevolgd door overstromingen, en invallen der Franken.

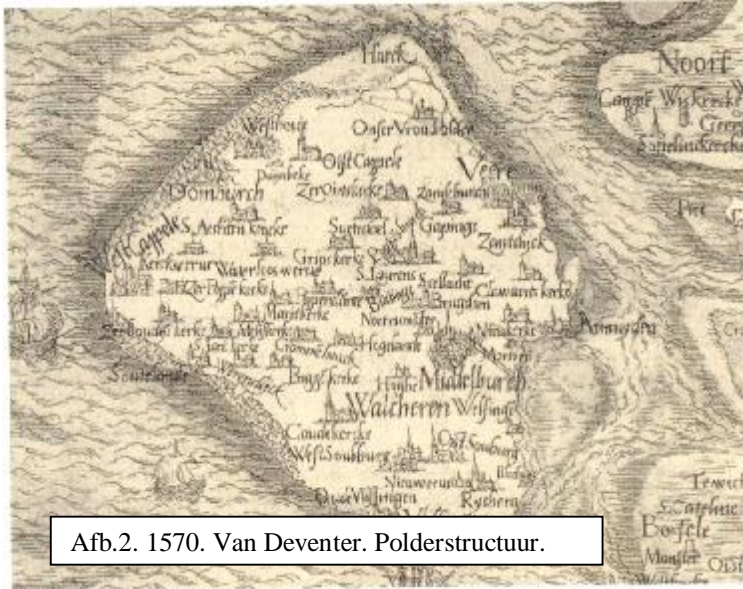
² Blom, 2009, 5.

³ Bos, 2008, 76-81. Ook genoemd, het *Panorama van Walcheren*, het is getekend vanuit het midden van Walcheren, kijkend naar de kusten. Het 10 meter lange doek bevindt zich in Antwerpen.

⁴ Blom, 2009, 18.

gelegen achter het duin van Noordoost Walcheren. Ik geniet er vaak, net als menig toerist, van duin- en zeelandschap.

Polderdijken zijn de opvallendste relictten, naast de zeventiende eeuwse

zaalkerk, fundamentrestanten van het pelgrimskerkje, structuren van Fort den Haak en een eenvoudig oorlogsmonument. Waar zijn deze zichtbare overblijfselen getuigen van? Kortom; welke betekenis hebben de relictten in het landschap voor de identiteit van Vrouwenpolder.

Om die vraag te beantwoorden beschrijf ik de levensloop van het landschap, de biografie, in chronologische volgorde. Landschap wordt door archeoloog Kolen gedefinieerd als een leefwereld

van mensen die het bewoonden en bewerkten, die het collectief of privé bezaten en daarmee een collectieve en persoonlijke identiteit construeerden.⁵ Het lange termijn perspectief staat centraal, vanuit het besef dat geen landschap verandert zonder veranderingen in de samenleving.⁶ Daarnaast zijn elementen van een landschapsbiografie de inbreng van de auteurs, de relatie tussen natuur en cultuur en *the past in the past*: het landschap is altijd ingericht op de reeds aanwezige sporen, als een palimpsest.⁷ Auteurs zijn, volgens geograaf Samuels, naast historisch bekende figuren, ook naamloze landbewerkers en -bewoners, die als coauteurs met hun waarden en mentaliteit, invloed uitoefenden op ontwikkelingen in het landschap.⁸ Deze globale verkenning beslaat de periode van het ontstaan van Vrouwenpolder tot de bevrijding van haar laatste bezetter.

Aanwezige primaire bronnen vormden het uitgangspunt van mijn zoektocht. Veel informatie over de ontstaansgeschiedenis putte ik uit *Duizend Jaar Walcheren*, een multidisciplinaire uitgave van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en uit *Het Nederlandse landschap, de dorpen in Zeeland en het water op Walcheren* van historisch geograaf de Klerk. Ook archeologische gegevens en vele historische kaarten uit de Belvedere-uitgave *Landschapsatlas van Walcheren* boden inzicht in de dynamische ontwikkeling van de plek.⁹ Vier interviews voerde ik met bewoners van Vrouwenpolder¹⁰, die mij voorzagen van filmbeelden over de

⁵ Kolen, 2005, 3.

⁶ Kolen 2005, 1. Kolen bepleit de multidisciplinaire benadering bij de beschrijving van en landschap, zodat zowel de naturalistische als de culturalistische landschapsbegrippen onderzocht en beschreven worden, zowel chronologisch als over een lange termijn.

⁷ Kolen, 2005,1.

⁸ Samuels, 1979, 52-58.

⁹ Bos, 2008.

¹⁰ Vier interviews gehouden december 2009 met mevrouw Frieda Willibrord, lid van de COV (Christelijke Oranje Vereniging Vrouwenpolder), de heer Piet Corbijn, initiator van het verzamelen van herinneringen aan de tweede Wereldoorlog in Vrouwenpolder, de heer Kees Wissen, kerkrentmeester van de PKN kerk en met vader en zoon Mesu, eigenaren van kampeerbedrijf *Elsenoord*.

Tweede Wereldoorlog. De wordingsgeschiedenis van Vrouwenpolder trok voren en plooiën in het polderlandschap en dat vormde de dorpsidentiteit.

1 Ontstaan van Vrouwenpolder

Afb.3. Inpolderingen vanaf late twaalfde eeuw

Van natuurlandschap in cultuurlandschap.

De Ierse monnik Willibrord stichtte in 704 de eerste kloosterkerk op Walcheren bij Westkapelle,¹¹ en deed de heidense Zeeuws-Romeinse godin Nehellenia in de ban. Na zijn vertrek en door invallen van 'ruwe, heidense Noormannen' viel de bevolking

terug in heidense gebruiken.

Vanaf de elfde eeuw verandert het natuurlandschap gestaag in een cultuurlandschap door bevolkingsgroei van vissers en herders die zich na 900

Afb 4. Moereneringsgebieden

vestigden op de Walcherse schorren. Na de stormvloed van 1014 en 1134 legden bewoners ringdijken aan rond schorren en slikken ten noorden van Oostkapelle.¹² De vrouwenabdij van Rijsburg te Oostkapelle startte begin dertiende eeuw met het inpolderen van de kreek, de Zwene, na de bouw van brede dammen in de Zwene. Vrouwenpolders Vroondijk, Noorddijk en Dorpsdijk zijn vermoedelijk zo ontstaan.¹³ (afb.3,6) Wolfert I van Borsele breidde zijn Veerse grondgebied ook uit en legde in de late dertiende eeuw de oostelijk gelegen polders aan, de latere heerlijkheid

Vrouwenpolder.¹⁴ De polders van *Niepolre* vormen sindsdien een schil van inpolderingen tegen de binnenduinen en de oude eilandkern Walcheren.¹⁵

Afb 5. 1745. *Le Rouge*, Begin bebossing,

Niepolre onderscheidt zich van de rest van Walcheren. Het is ingepolderd, vruchtbaar, kleiplaatgebied, zonder reliëf en met strookvormige percelering, waarop in de Middeleeuwen vele boerderijen stonden op kleinschalige kavels op twee meter boven NAP.¹⁶ Gelegen

¹¹ Walcheren was toen deel van het Frankische Rijk. Willibrord ondervond steun van de Frankische vorsten en de paus.

¹² Slager, 1992, 7. Henderikx, 1996, 20.

¹³ Bos, 2008, 68.

¹⁴ Bos, 2008, 69. Henderikx, 1996, 24.

¹⁵ Henderikx, 1996, 20. Van west naar noord-oost: Bois de Prince, Rustenpolder, Beekshoekspolder, Vrouwepolder, Gerstepolder, Noordernieuwlandpolder, Oosternieuwlandpolder.

tussen de dijken kent het gebied de beslotenheid van polders. De rest van Walcheren is onder zeeniveau gelegen, doorsneden door hoge kreekruggen te midden van laaggelegen, natte, open poelgebieden, waar slechts gras gedijde. (afb. 4) Dit karakteristieke onregelmatige hollebollic landschap is ontstaan door *moertering*: een vorm van brandstofwinning uit veenlagen.¹⁷ Daardoor verlaagde het maaiveld, nam binnenwateroverlast toe en was in het winterseizoen tachtig procent van Walcheren slechts bereikbaar per platte schuit.¹⁸ Het verbieden van deze kwalitatieve en kwantitatieve 'landroof' had nauwelijks effect, wegens de behoefte aan brandstof¹⁹ op het bosarme Walcheren, dat hout importeerde. Keizer Karel V, stond daarop in 1515 een alternatieve vorm van brandstofwinning toe. Landeigenaren kregen vanaf die tijd plantrecht van bomen langs de wegen, waterwegen en dijken tegenover huis en erf,²⁰ dat vaak resulteerde in kilometerslange, dubbele rijen iepen, elsen en abelen als verlengstuk van hun buitenplaats en in bosschages bij dorpen.²¹ Ook ten westen van *Niepolre* lag een bos, het *Bois de Prince*, eigendom van de Oranje's, te zien op kaart van le Rouge, 1745 (afb.5)²² Sindsdien zijn bomen gekoesterd als leveranciers van brandstof, bouw materiaal voor zeewering en dijken, schepen, fortificaties, huizen en voor gereedschap. Het landschap transformeerde van bosarm tot bosrijk gebied.

Van Borsele

De machtige edelen van Borsele, heren van Zanddijk bij Veere, vazallen van de graven van Holland, zijn de auteurs van Vrouwenpolder tot de Opstand.²³ Volgens historisch geograaf de Klerk kozen zij steeds de zijde van de op dat moment gezaghebbende machthebber. Zij polderden het gebied in, bepaalden de dorpslocatie en stichtten kerk en klooster.²⁴ Ambachtsheer Wolfert I van Borsele (1250-1299) werd na toestemming van graaf Floris V van Holland in 1282 een praktisch onafhankelijk vorst die zijn leen onverdeeld kon overerven aan zijn zoon of dochter. Wolfert II (1280?-1317) had, als zwager van de graaf van Holland, ook veel invloed op Walcheren.²⁵ De zeer vrome Wolfert III (1313-1345) was, naast ridder van het Gulden Vlies, rentmeester van Zeeland en dijkgraaf van enkele gebieden, tevens stichter van Vrouwenpolders parochiekerk.²⁶

Het dijkdorp ontstond rond 1300, nadat de *Niepolre* was ingedijkt onder gezag van Wolfert I. De nederzettingenvorm en -locatie op het plateau van de Dorpsdijk²⁷ was gekozen uit veiligheidsoverwegingen op dijkniveau en bij de kust uit economische.²⁸ Wolfert I bepaalde kwaliteit en vorm van de eerste bebouwing, kerk

---

¹⁶ Henderikx, 1996, 24. Kavels waren gemiddeld 90 hectares. NAP=Nieuw Amsterdams Peil.

¹⁷ Klerk, 2003, 78.

¹⁸ Klerk, 2003, 202. Dat duurde tot de bouw van een gemaal bij Koudekerke in 1930!

¹⁹ Klerk, 2003, 163. Dijkgraven hadden financieel voordeel van moertering.

²⁰ Landeigenaren hadden de plicht de bomen te onderhouden en de doorgang over de dijkwegen niet te belemmeren

²¹ Klerk, 2003, 78-80, 160.

²² Bos, 2008, 102, 134. Het Bois de Prince is het latere Oranjezon.

²³ Henderikx, 1996, 19. Na het overlijden van Lodewijk de Vrome (814-840) werd het Frankische Rijk in drieën verdeeld. Na 925 was Walcheren deel van het Duitse Rijk: het graafschap werd toen gestuurd door de graven van Vlaanderen. Vanaf 1130 is Walcheren bestuurd door de Hollandse graven.

²⁴ Klerk, 2003, 111-113.

²⁵ Klerk, 2003, 119, 120.

²⁶ Klerk, 2003, 113. Derks, 1947, 43-46.

²⁷ Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2003, 262.

²⁸ Klerk, 2003, 54. Polders droegen de namen *Niepolre* of *Nuwenpolree*.

met klooster en boerenhofsteden.²⁹ De dorpsstructuur, afgeleid van de polderdijken kenmerkt een simpele uitvoering: een voorstraat vanaf de polderdijk uitlopend op het plateau met klooster, kerk en kerkhof.³⁰ (afb. 6) Het dorp ligt achter lage, smalle duinen, vlakbij het strand dat diende als havenplaats.³¹

Afb. 6. Kaart Vrouwenpolder 2009.

²⁹ Klerk, 2003, 119.

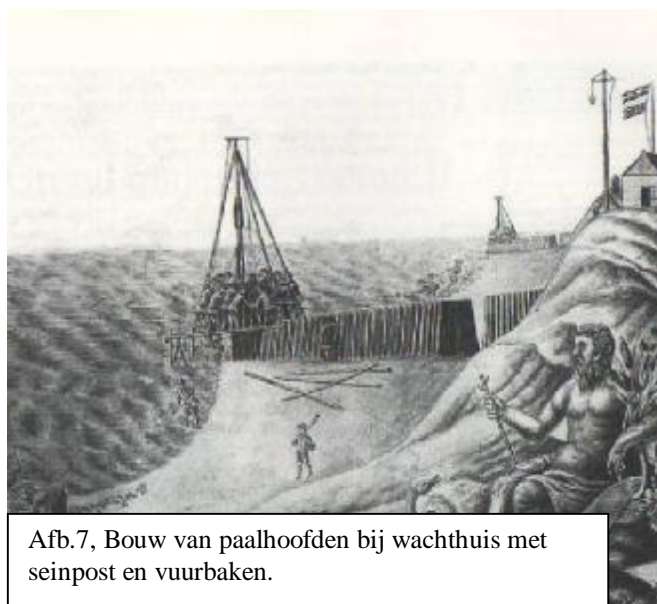
³⁰ Klerk, 2003, 116.

³¹ Klerk, 2003, 119, 120.

Zeewering en dijken

De dijken zijn van levensbelang voor de dorpsgemeenschap. Wie waren de bedijkers en polderaars? Dijkbouw vond vermoedelijk plaats onder leiding van de grondeigenaar, in nauwe onderlinge samenwerking met de bevolking, betoogt historicus Henderikx. Het bedijken en onderhouden vergde een goed gestroomlijnde organisatie, hoog ervarings- en kennisniveau, mankracht, materiaal en bovenal ruime financiële middelen. Aan de twee laatste voorwaarden ontbrak het vaak.³²

De zeewering werd naast oorlogshandelingen en mensen, permanent bedreigd door natuurgeweld, konijnen, paalworm. Door wind en zeestroming veranderde het duinencomplex van plaats richting het noordoosten en reikte eind van achttiende eeuw tot de duinenrij bij Fort den Haak, noordelijk van Vrouwenpolder. Door het planten van helmgras om verstuing tegen te gaan, is deze dynamiek sterk verminderd. Ook konijnen bedreigden de natuurlijke zeewering. Zij ondermijnden de duinen met de gangenstelsels en aten het helmgras op³³, waardoor bijvoorbeeld in 1682 een groot gat geslagen was bij Fort den Haak en de gehele Oosternieuwlandpolder onderliep.³⁴ De oude door konijnengangen ondermijnde

Afb.7, Bouw van paalhoofden bij wachthuis met seinpost en vuurbaken.

binnendijken, moesten toen dienen als zeewering. Met man en macht zijn toen de binnendijken verstevigd en verhoogd en het gat bij Fort den Haak gedicht.³⁵ Een ernstiger bedreiging van de zeeweringen vormde de paalworm, die na 1730 het hout van paalhoofden verslonden, waardoor de zeestromingen dichters langs de kusten trok.³⁶ Dat leidde tussen Fort den Haak en Veere tot vele oevervallen en overstromingen tot aan de sluiting van het Veerse Gat in 1961.³⁷

Bouwmateriaal voor dijken vormde het aanwezige duinzand met

daar overheen een kleilaag van de bestaande kustwal, afgewerkt met krammatten, rijshoutbeslag en een deklaag van stenen, geïmporteerd uit België en Duitsland.³⁸ Landeigenaren, hun pachters en landbewerkeren waren verplicht de dijken, watergangen en wegen te onderhouden.³⁹ Later werkten de ambachtsheren van Walcheren samen onder leiding van de dijkgraaf, de vertegenwoordiger van de graaf.

³² Henderikx, 1996, 24.

³³ Hollestelle, 1996, 109.

³⁴ Klerk, 2003, 209. Polder werd in 1571 ingedijkt en na inundatie herdijkt in 1580.

³⁵ Hollestelle, 1996, 118.

³⁶ Hollestelle, 1996, 125-128.

³⁷ Hollestelle, 1996, 111. Bos, 2008, 69. Extra inlaagdijken moesten zonnig de functie van zeewering overnemen.

³⁸ Henderikx, 1996, 24. Hollestelle, 1996, 106. Krammatten, tot 1986 in gebruik, zijn dekens van tarwe- en roggestro vastgezet met paaltjes en krammen. Rijshout bestaat uit een laag riet en rijshout

³⁹ Henderikx, 1996, 26. Landeigenaren waren geërfden en kloosters, binnen een ambacht. Ook vechten in het 'dijkleger' tegen vijandelijke indringers was een plicht.

Regelmatig werden de dijken *geschouwd*, door de dijkgraaf.⁴⁰ Die checks waren zeer noodzakelijk. Vooral in perioden van stagnatie en armoede tijdens en na vijandelijke bezettingen werd veel rijshout, zand en stenen gestolen en ingezet voor het bouwen en onderhouden van fortificaties en boerenhofsteden.⁴¹ In 1546 bleek bij checks de binnendijk bij den Haak bij Vrouwenpolder te zandachtig, ontdaan van klei- en steenbedekking, en in 1679 had de bevolking van Vrouwenpolder zand bij duinen en binnendijk gestolen.⁴² Buitengewoon dijkonderhoud, zoals paalhoofden, strekdammen en inlaagdijken, werd met 'een geschot' gefinancierd.⁴³ Ondanks een strakke leiding en het gezamenlijke belang zijn dijken vaak slecht onderhouden en waren er voortdurend conflicten over de financiering. Overstromingsdreiging was daardoor in ernstige mate toe.⁴⁴

Vrouwenpolder was een van de kwetsbare plekken op Walcheren.⁴⁵ Kustbescherming met paalhoofden, tevens in gebruik als aanlegsteigers, moesten de stroom van de oever houden en het buitendijks voorland, Breezand, en lage duinen bij den Haak beschermen.⁴⁶ Ze zijn te onderscheiden op *de Zelandiae Descriptio*.(afb.1.) Deze waterbouwkundig zeer inventieve prestige- objecten werden vol trots vernoemd naar Walcherse polderbestuurders,⁴⁷ zoals in Vrouwenpolder naar Dingemans, Brouwer, Macquet en Hesselberg, nu straatnamen op recreatieterrein Breezand.(afb. 6, 7)

Bedevaartsoord Vrouwenpolder

Afb.9. Vrouwe in de Polder

In de tiende eeuw ging Walcheren over tot het christendom. Kerken vormden als godsdienstig en bestuurlijk middelpunt van dorpen en gehuchten markante herkenningspunten, uittorend over het vlakke land met hun elk uur, bij gevaar, feesten en rouw, beierende klokken.⁴⁸ De vrome Wolfert III van Borsele stichtte de parochiekerk, toegewijd aan Onze Lieve Vrouwe, soort plaatsvervangster van Hellenia. Westkapelle verloor haar aanzien als bedevaartsoord van de Willibrordverering.⁴⁹ Vrouwenpolder ontleent sindsdien haar naam aan haar patrones en bestendigde deze met haar afbeelding op het gemeentewapen.⁵⁰ (afb.8)

⁴⁰ Henderikx, 1996, 41/43. De dijkgraaf checkte of hoogte, breedte, omvang voldeden, of materieel in opslag aanwezig was en of de dijken uitsluitend beweid werden door de schamele schapen- en geitenkuddes van de allerarmsten, die daarvoor toestemming hadden.

⁴¹ Zwemer, 1996, 145-151. Hollestelle, 1996, 155.

⁴² Klerk, 2003, 209.

⁴³ Henderikx, 1996, 47-49.

⁴⁴ Henderikx, 1996, 30-34.

⁴⁵ Kwetsbare plekken vormden Vrouwenpolder, Westkapelle, Arnemuiden en Vlissingen.

⁴⁶ Klerk, 2003, 203.

⁴⁷ Hollestelle, 1996, 128.

⁴⁸ Henderikx, 1996, 14, 20. Derks, 1947, 23. Parochiekerken van West- en Oostkapelle waren dochterkerken van de Middelburgse Westmonsterkerk.

⁴⁹ Westkapelle, met in haar bezit relikwieën van Willibrord, was tot dan de oudste bedevaartplaats op Walcheren. In de late middeleeuwen werd die cultus overvleugeld door de Mariavereringen in Vrouwenpolder.

⁵⁰ Klerk, 2003, 113. Derks, 1947, 43-46. In 1966 werd Vrouwenpolder deel van de gemeente Veere.

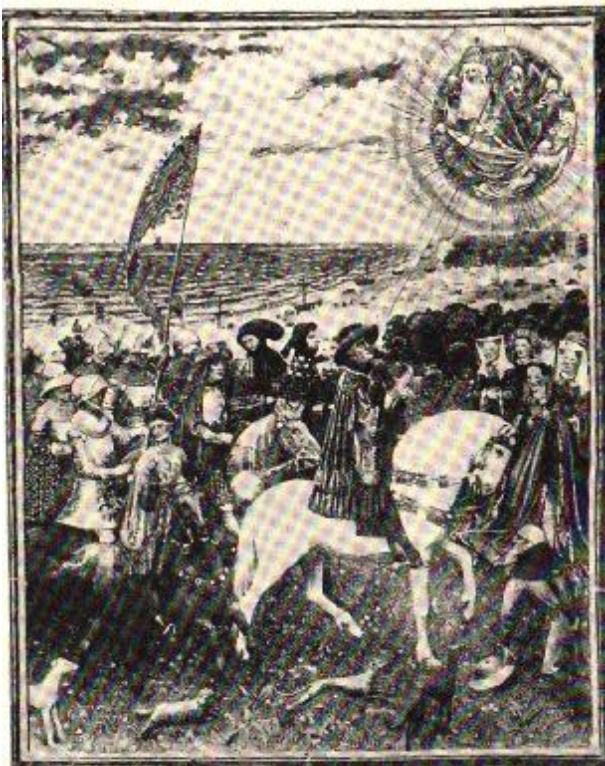

Afb.8.Gemeentewapen

Vrouwenpolder ontwikkelde zich na 1324 tot een wijd en zijd beroemd, welvarend genadeoord, *Polrekerk*, dankzij een legende over een miraculeus altaarstuk uit 1340, voorstellende Onze Lieve Vrouwe van de Polder. Dit bezielde object kent een unieke levensgeschiedenis. Volgens de legende vroeg een Polrekerkse gelovige aan een Middelburgse portretschilder een afbeelding van Maria te schilderen. Deze gaf, door tijdgebrek, de opdracht aan een op dat moment passerende schildersgezel. Binnen een halve dag was het schilderij gereed en de gezel met de noorderzon vertrokken. Na plaatsing in de parochiekerk vonden vele

wonderen plaats. Vanaf die tijd werd het schilderij in een plechtige ommeegang van monniken jaarlijks rondgedragen op Mariahemelvaart.⁵¹ (afb.9)

Van heinde en ver kwamen bedevaartgangers naar Vrouwenpolder en vonden

Afb.10.Landing op het strand bij Vrouwenpolder. Afbeelding uit 'les tres belles heures'.

verkwikking in huis *De Pelgrim*, de latere hofstede Elsenoord. Edelen als graaf Willem VI en keizer Sigismund van Luxemburg, koning van Hongarije, keizer van het Roomse Rijk, bezochten met Wolfert VI van Borsele op 15 augustus 1416 de plek.⁵² Een afbeelding in het gebedenboek *Les Très Belles Heures*, getuigt daarvan.⁵³ (afb. 10) Ook Filips de Goede, hertog van Bourgondië, graaf van Holland en Zeeland zocht er zijn heil.

Naast deze rijke hoogwaardigheidsbekleders deden zeelieden, voornamelijk uit Bretagne, Schotland en Spanje, boetedoeners en genezingzoekenden een beroep op Maria's voorspraak bij God. De laatste bron die van een bedevaart getuigt dateert uit 1567.⁵⁴ De afbeelding is, volgens Derks, toentertijd vervangen door een kopie, die in 1931 in een Belgische verzameling van nazaten van de van Borssele's is teruggevonden. Zij schonken het de Katholieke parochiekerk

in Middelburg. Het doorstond de bombardementen van 1940, veilig verstoep in Domburg en hangt nu in de herbouwde kerk. In 1945 vond na eeuwen in Vrouwenpolder weer een ommeegang plaats om een spoedige drooglegging van Walcheren af te smeken.⁵⁵ (afb. 11) De miraculeuze levensweg is eenmalig hervat in Middelburg.

⁵¹ Derks, 1947, 28-41. Maria Hemelvaart wordt jaarlijks gevierd op 15 augustus.

⁵² Derks, 1947, 28-41. Vrouwenpolder profiteerde van hun kostbare gaven.

⁵³ Het befaamde gebedenboek *Les Très Riches Heures* is door de gebroeders van Limburg gemaakt voor de machtige Franse hertog Jean de Berry.

⁵⁴ Derks, 1947, 47-67. Dat was elf jaar na de Beeldenstorm.

⁵⁵ Derks, 1947, 97-111.

Afb.11.1945 Bedevaart.

Het gemeentewapen van Vrouwenpolder is volgens Derks afkomstig van het stempel van de Augustijner monniken uit Arnemuiden (afb. 12): de auteurs van dit embleem. Op uitnodiging van de vrome Hendrik van Borsele vestigden zij zich na overstromingen in 1452 in het klooster van Vrouwenpolder. Deze kloosterlingen waren zeer bedreven in het verluchten en copieren van getijdenboeken, waaronder een getijdenboek voor Charlotte van Bourbon, Franse Koningsdochter en tweede vrouw van Wolfert VI van Borsele.⁵⁶

(afb.12. Kloosterbijbelstempel)

Van dit klooster resteren nu de gedeeltelijk herbouwde fundamenteën, vrijgekomen bij een archeologische noodopgraving in 1993. (afb.13) Het zijn fundamenteën van een groot Middeleeuws L-vormig plattelandsklooster met een woonkwartier op kelders met tongewelven, een kloostergang, een kapel met plavuizen vloer en een 30 meter lang kerkgebouw met koor, vermoedelijk gebouwd op de resten van een veertiende eeuwse voorganger. In 1552 zijn de laatste kloosterlingen vertrokken naar Delft, waarna het klooster tot ruïne verviel.⁵⁷ Het klooster staat niet afgebeeld op *de Zeelandia Descriptio*, dat dus vermoedelijk van na 1552 dateert. Naast de fundamenteën herinneren

straatnamen als Monnikendijk, Klooster- en Pelgrimstraat aan deze betekenisvolle bloeiperiode.⁵⁸ De mare, die gaat rondom een verborgen schat van twaalf gouden apostelbeeldjes, lijkt onwaarschijnlijk, omdat het gebied altijd erg arm is geweest, zoals al blijkt uit het eenvoudige altaarstuk.⁵⁹

Afb.13. Kloosterfundamenteën.

2 Spaanse bezetting.

De Opstand

Al tijden was het onrustig op het door Spanje bezette Walcheren: het begin van stagnatie en verval. De van Borssele's hadden met vooruitziende blik hun markizaat Veere inclusief Vrouwenpolder aan Koning Philips II verkocht.⁶⁰ Van het geslacht van Borsele resteren afbeeldingen noch verwijzingen in

⁵⁶ Derks, 1947, 43-46.

⁵⁷ Klooster Vrouwenpolder, 1993, 161, 162. Kloosterlingen kregen lijfrenten mee van Maximiliaan van Bourgondië

⁵⁸ Andere straatnamen zijn luiden Augustinushof, Regulierenpad.

⁵⁹ Derks, 1947, 74 -77.

⁶⁰ Heyning, 2007, 44-52. Philips was de zoon van Karel V.

Vrouwenpolder.⁶¹ Door de langdurige legering van Spaanse troepen en de vlucht van oranjegezinde pachters was de economische situatie penibel.⁶² Ook de nieuwe geloofsleer van Calvin bracht spanning, naast intimidatie en slachting van ketters door de inquisitie. Stadhouders van Zeeland, graaf Hendrik van Nassau, begunstigde de Hervorming, evenals Anna van Borsele en haar zoon, Maximiliaan van Bourgondië.⁶³ Tijdens het beleg van het Spaansgezinde Middelburg door de Oranjegezinde Geuzen van 1572 tot 1574 zijn onherstelbare verwoestingen aangericht en vrijwel alle kerken zwaar beschadigd. Kerk en kloosterrestanten van Vrouwenpolder, die als bolwerken met uitkijktoren defensief konden worden ingezet, werden in 1572 verwoest door een bende die de 'paapsche bijgelovigheden' verbrandden en de bevolking vermoordde.⁶⁴ Uit voorzorg om een landing van de Geuzen te verhinderen aan den Haak werden Spaanse soldaten gelegerd in Vrouwenpolder.⁶⁵ De bevolking leed ernstige armoede als gevolg van stromen vluchtelingen en deze soldaten, die vee en voorraden roofden.⁶⁶ Dorp en erven bleven desolaat en in ruïne achter.

Afb. 14. 2009 Noordgevel PKN kerk met op voorgrond oorlogsmonumentje.

Van Oranje

Middelburg capituleerde in 1574, waarna in 1576 de Spanjaarden zich terugtrokken, een einde kwam aan stroop en plundering en de wederopbouw startte.⁶⁷ De intocht van Willem van Oranje in Middelburg ging gepaard met het op orde stellen van de bestuurlijke zaken in het Zeeuwse. De Staten van Zeeland met vertegenwoordigers uit zes steden, waaronder Veere, en de vertegenwoordiger van de adel, de Eerste Edele, bestuurden Zeeland tot de Franse tijd. Na de afzwering van Philips II in 1581 werd het markizaat Veere eigendom van Prins Willem van Oranje en zijn nazaten.⁶⁸ Daarmee was hun positie als Eerste Edele veiliggesteld.⁶⁹

Van katholiek tot protestant

Vrouwenpolder dankt vermoedelijk haar voortbestaan aan Van Oranje, die zo, na van Borsele, als tweede invloedrijke auteur van het polderdorp fungeert. Kerken, na de Reformatie een factor van betekenis, waren onmisbaar om aanhangers van het nieuwe geloof onderdak te bieden.⁷⁰ De Staten van Zeeland, met Oranje als Eerste Edele, beslisten over het lot van de vele verwoeste kerken; restauratie of afbraak. Bij het ontbreken van een sterke ambachtsheer en levensvatbare

⁶¹ Sculpturen van de van Borsele's pronken op de voorgevel van Veere's stadhuis.

⁶² Klerk, 2003, 94.

⁶³ Derks, 1947, 74 -77.

⁶⁴ Derks, 1947, 80. Klerk, 2003, 94.

⁶⁵ Derks, 1947, 78.

⁶⁶ Heyning, 2007, 44-52.

⁶⁷ Heyning, 2007, 44-52.

⁶⁸ Heyning, 2007, 44-52. Prins Maurits polderde in 1661 het schorrengebied in het Veerse Gat in, de Nieuwe Oranjepolder

⁶⁹ Heyning, 2007, 44-52.

⁷⁰ Klerk, 2003, 102-104.

Afb. 15. Detail noordgevel met grafsteen

geloofsgemeente werden kerkruienes afgebroken,⁷¹ hetgeen het einde betekende van vele dorpen. Vrouwenpolder, deel van Oranje's markizaat, kreeg uiteindelijk toestemming van de Staten tot restauratie van de kerkruiene.⁷²

In 1622 startte in Vrouwenpolder de bouw van het kerkgebouw op restanten van de oost-west georiënteerde middeleeuwse muurresten, maar kleiner en lager dan haar voorganger. De eenvoudige bakstenen zaalkerk heeft midden op het zadeldak een houten dakruiter met klok,⁷³ (afb.14) tegen de oostzijde de consistorie en de westelijke hoofdingang is gedecoreerd met een korfboog met spitsboogvenster tot aan het rozetraam. In de noordgevel zijn twee hardstenen grafstenen ingemetseld uit 1700. (afb. 15) Enkele robuuste fundamenten achter de kerk, sindsdien een vitale protestantse gemeente, houden de herinnering levend aan de pelgrimskerk.

Afb.16. *Historie van het belech van der Veere.*

Fort Den Haak

De overwinning van Oranje op de Spanjaarden moest prominent gerepresenteerd worden. Het nieuwe Zeeuwse wapen met de wapenspreuk *Luctor et Emergo* was daar een krachtig betekenisgevend onderdeel van.⁷⁴ (afb. 42) De Zeeuwse Staten lieten, als propagandamiddel voor de jonge republiek, zes kostbare wandtapijten vervaardigen, gewijd aan de gevechten op de Zeeuwse wateren. Sinds 1604 pronken deze in de Abdij van Middelburg, het huidige Zeeuws Museum.⁷⁵ De eerste grote aanval op Walcheren door de Spanjaarden is uitgebeeld op twee tapijten; *'Historie van 't belech van der*

⁷¹ Klerk, 2003, 105.

⁷² Klerk, 2003, 99-103. Bevolking kerkte sinds 1572 noodgedwongen in Serooskerke. De stenen van de kloosterruïne zullen hergebruikt zijn in het sindsdien protestantse dorp.

⁷³ Het is vijf traveen lang en bezit nu een houten preekstoel met doophek en voorlezerbank uit 1624.

⁷⁴ *Luctor et emergo* betekent vertaald 'Ik worstel en ontzwem' of 'overwin'; vanaf de late vijftiende eeuw het symbool van het gewest Zeeland, symbool van de overwinning op de Spanjaarden in 1568 en later geassocieerd met de eeuwige strijd tegen water.

⁷⁵ Heyning, 2007, 59, 60. De Delftse, uit Antwerpen afkomstige, tapijtwever François Spierinck (1549-1635) kreeg de opdracht. Hij moest gebruik maken van ooggetuigenverslagen en onderzoekstochten langs de plekken waar de zeeslagen hadden plaats gevonden.

Veere'.⁷⁶ (afb. 16) Op 7 mei 1572 gingen 's avonds de Spaanse proviandschepen voor anker vlakbij den Haak in Vrouwenpolder. Niemand rekende op een landing aldaar, zodat binnen 2 uur de troepen ontscheept waren en optrokken naar Middelburg.⁷⁷

De Staten van Zeeland realiseerden zich Walcherens kwetsbaarheid en lieten in 1588 Fort den Haak met seinpost en vuurbaken bouwen, dat het hoofd moest bieden tegen vijandige invallen van overzee en het scheepvaartverkeer door het Veerse Gat controleren. De vierkante schans met aarden wallen, voorzien van een gracht en twee bastions aan land- en twee halfbastions aan zeezijde⁷⁸ is op de Zeeuwse tapijten nauwelijks te onderscheiden.⁷⁹ De contouren van de wallen, (afb. 17) nog herkenbaar in het landschap, herinneren aan Opstand, armoede, strijd, evenals de straatnamen Vuurbakenstraat en de Hopman de Rijcklaan in bungalowpark Breezand (afb 6). De Rijck pastte een list toe, afgebeeld op de Zeeuwse tapijten, op de bij Veere voor anker liggende Spaanse vloot. (afb.16) Brandende sloepen liet hij afdrijven richting de Spaanse galjoenen, die in brand vlogen, zodat de vijand niets restte dan een chaotische vlucht.⁸⁰

Afb.17.Contouren Fort den Haak. 2009

3 Gouden eeuw

Natuur in relatie tot cultuur

De opbloei van handel en nijverheid na de Opstand brachten welvaart en rijkdom, mede dankzij vakbekwame en rijke vluchtelingen uit Antwerpen.⁸¹ Grote rijkdommen werden verworven door gelegaliseerde kaapvaart en koloniale economie.⁸² De Renaissance⁸³ bereikte eind zestiende eeuw Walcheren en introduceerde het geloof in de maakbaarheid van de ruimte. Een lege woestenij met hier en daar een kleinschalig gehucht transformeerde in de *Tuyn van Zeeland* : een afwisselend, gepland landschap met enclaves van korenakkers, boomgaarden, representatieve buitenplaatsen in de Renaissancestijl, door toedoen van dertig families van rijke kooplieden en stadsregenten.⁸⁴

⁷⁶ Heyning, 2007, 25.

⁷⁷ Heyning, 2007, 25.

⁷⁸ Bos, 2008, 109.

⁷⁹ Heyning, 2007, 68.

⁸⁰ Heyning, 2007, 26.

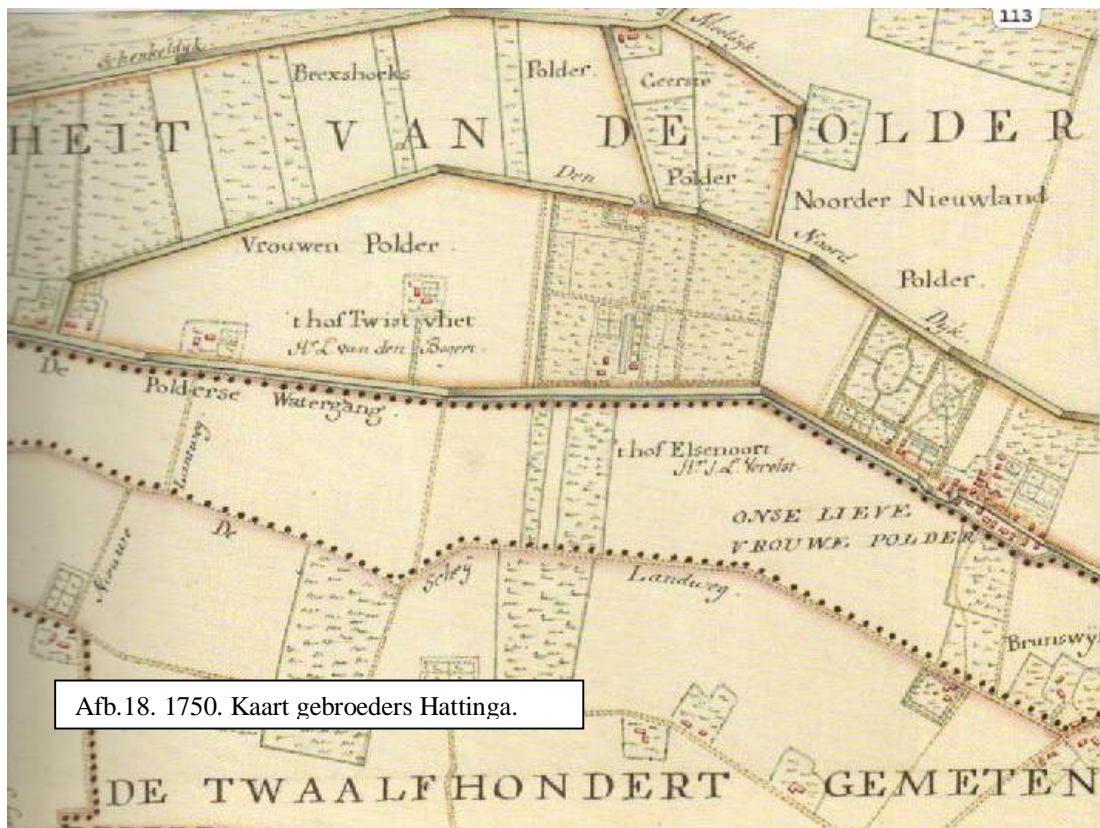
⁸¹ Pacificatie van Gent vond plaats op 8 november 1576.

⁸² In 1602 werd de Verenigde Oostindische Compagnie opgericht en in 1621 de Westindische Compagnie.

⁸³ Renaissance startte zoals bekend in Italië rond 1500.

⁸⁴ Bos, 2008, 103-121. Klerk, 2003, 214-217. Hun exuberante rijkdom is tevens ingezet ten gunste van hun culturele en wetenschappelijke aspiraties en resulteerde in de oprichting van het nog bestaande, nu Koninklijke, Zeeuws Genootschap der Wetenschappen.

Met de Verlichting ontstond het besef dat de mens de natuur kan beheersen, volgens het klassieke landschapsideaal. Dat resulteerde in barokke tuinkunst, waarin de natuur als microkosmos van goddelijke harmonie werd gerepresenteerd, symmetrisch en overzichtelijk, vanuit een diep religieus besef.⁸⁵ De infrastructuur verbeterde om bereikbaarheid van de buitenplaatsen te vergroten en om duinzand voor wegen te vervoeren, zoals in 1670 plaats vond bij de Vroondijk naast Fort den Haak, die tot op heden aldaar lager is.⁸⁶ Kromme wegen en watergangen werden zelfs verlegd en recht gemaakt om een zichttas of geometrisch kavel te creëren en zo de schoonheid van de natuur in het cultuurlandschap te benadrukken. In de calvinistische Republiek was geen plaats voor absolutistische, contrareformatorische

Afb.18. 1750. Kaart gebroeders Hattinga.

pracht en praal.⁸⁷ De Walcherse buitenplaatsen waren meestal sober en vrij bescheiden van opzet. Eenvoud, matigheid en werkzaamheid waren het beeldmerk van de Republiek, volgens historicus van der Laarse.⁸⁸

Ook in Vrouwenpolder vond deze transformatie plaats, blijkt uit de kaart van de gebroeders Hattinga. (afb.18) Volgens ooggetuige Gargon was de heerlijkheid Vrouwenpolder toen een '*paradijs van vruchtbaarheid en overvloed*,⁸⁹ met herbergen en speelhofjes, buitenplaatsen van Veerse notabelen, maar van mindere allure dan het naastgelegen Oostkapelle.⁹⁰ Van de twee buitenplaatsen van enige omvang, Twistvliet (afb.18) en Elsenoort, resteren van Elsenoort prenten uit die bloeifase.

⁸⁵ Laarse, 2008, 14.

⁸⁶ Klerk, 2003, 214-217.

⁸⁷ Bos, 2008, 124. Klerk, 2003, 232. Wel toegepast in absolutistisch geregeerde staten als Frankrijk.

⁸⁸ Laarse, 2008, 14.

⁸⁹ Derks, 1947, 26. Gargon zat aan in huize Elsenoord, bij de gedeputeerde der state Generaal en liep vandaar naar Domburg door een '*aaneengesloten bosch*'.

⁹⁰ Klerk, 2003, 81.

Elsenoort en Oranjezon

Tussen de Noord- en de Dorpsdijk lag omstreeks 1707 de hofstede de Pelgrim, het latere Elsenoort: een boerderij en hofstede met erf, bouw- en weiland.⁹¹ De Middelburgse Michiel Pille, bewindvoerder van de West-Indische Compagnie, heeft vanuit persoonlijke ambities het buitenplaatsje omgetoverd tot een formele, geometrisch aangelegde, lusthof met zichtassen, laanstructuren, sterrenbos, bloemenparterre, visvijvers met op kruisingen van zichtassen beeldengroepen, obelisk, siervazen. Dergelijke esthetische constructies fungeerden als betekenisdrager, decor om bekeken en beleefd te worden.

De lusthof was opgedeeld in twee evenwijdig geplaatste rechthoekige, symmetrisch opgedeelde compartimenten, met in het midden aan de Dorpsdijk de buitenplaats. Het toont de kenmerken van een vroege aanleg: de buitenplaats is niet centraal gelegen en de zichtassen lopen dood tegen de dijken in plaats van zicht te bieden over omliggende landerijen. De Dorpsdijk langs de Polderse Watergang was beplant met hoog opgaande bomen. "....een Hof, de Pelgrim geheten, die zeer groot

Afb. 19. Gevelsteen.

en met vruchtrijke Boomgaarden en Vischrijke Vijvers en verruitgestrekte Wandelpaden en Dreeven is versierd, en met een schoon nieuw huis, dat het cieraad van den Polder mag genaamt worden', noteert Gargon in 1717.⁹² (afb.17) De marmeren gevelsteen vermeldt Hof Pille-Grimme 1707, het vermoedelijke bouwjaar van hofstee en aanleg, vernoemd naar de bouwheer. Deze

gevelsteen is het enige relict dat herinnert aan het oorspronkelijke buiten. (afb.19) De buitenplaats wijzigt van naam in Elsenoort, bij de verkoop in 1736 aan de heer Verelst. Deze hartstochtelijk Oranjegezinde burgemeester van Veere had in 1747

Afb. 20. 1794 Huize Elsenoort.

succes in zijn pogingen stadhouder Willem IV tot stadhouder van Zeeland te benoemen. In 1755 kwam het landgoed in handen van Vogel, raad van Goes en gedeputeerde in de provinciale rekenkamer. Uit die periode stammen de prenten van Jan Arends.⁹³ (afb. 21)

Het rechthoekige huis Elsenoort stond rechts van de toegangsweg, geaccentueerd door een toegangspoort.⁹⁴ (afb. 17,20) De rechte toegangsweg, door bomen omzoomd, liep tot de Noorpdijk. (afb.20) In 1773 kocht Petrus Jacobus

Matthijssen het 'plaisante' Elsenoort, die tijdens de Franse occupatie de bomen rooide, om te dienen als rijshout en brandstof.⁹⁵ Matthijssens' nazaten lieten het huis

⁹¹ Wijck, 2001, 47-50. Oppervlakte was 18 gemeten en 136 roeden: nu ca. 100 hectaren.

⁹² Gargon, 1717, 250.

⁹³ Hollestelle, 1996, 108.

⁹⁴ Het huis was vijf vensterassen breed en drie diep.

⁹⁵ Hollestelle, 1996, 108. Toen stokte de aanvoer van rijshout, bestemd voor dijkonderhoud.

in 1879 afbreken en de bossen rooien; de vijver werd gespaard.⁹⁶ (afb. 22) Daarna is naast de fundamenteën een hofstede gebouwd, die dezelfde naam kreeg.⁹⁷

Afb. 21. 1771. Jan Arends, drie gravures Elsenoort.

Afb. 22. Vijver in 1935. Oprijlaan en sterrebos in 2009.

De familie Maas, sinds 1909 eigenaar, pachtte de plaats in 1880. Zij continueerden het landbouwbedrijf. Mesu, de huidige eigenaar, gebruikt de historie als inspiratiebron.⁹⁸ De gevelsteen plaatste hij naast de achterdeur. Hij plantte hoogstamfruitbomen en legde weer een sterrenbos aan, echter niet op de oorspronkelijke zeventiende eeuwse plek. (afb. 17, 22) Recente archeologische onderzoeken legde fundamenteën bloot van het huis uit 1707, evenals een bakstenen waterput. Als *past in the past* zijn nog herkenbaar de fundamenteën, de rechthoekige kavelindeling, de oostkant van de visvijver en de laanstructuur. (afb. 22)

Afb. 23. 1772. Kaart Blaauwkamer van aanleg en Hoeve Oranjezon.

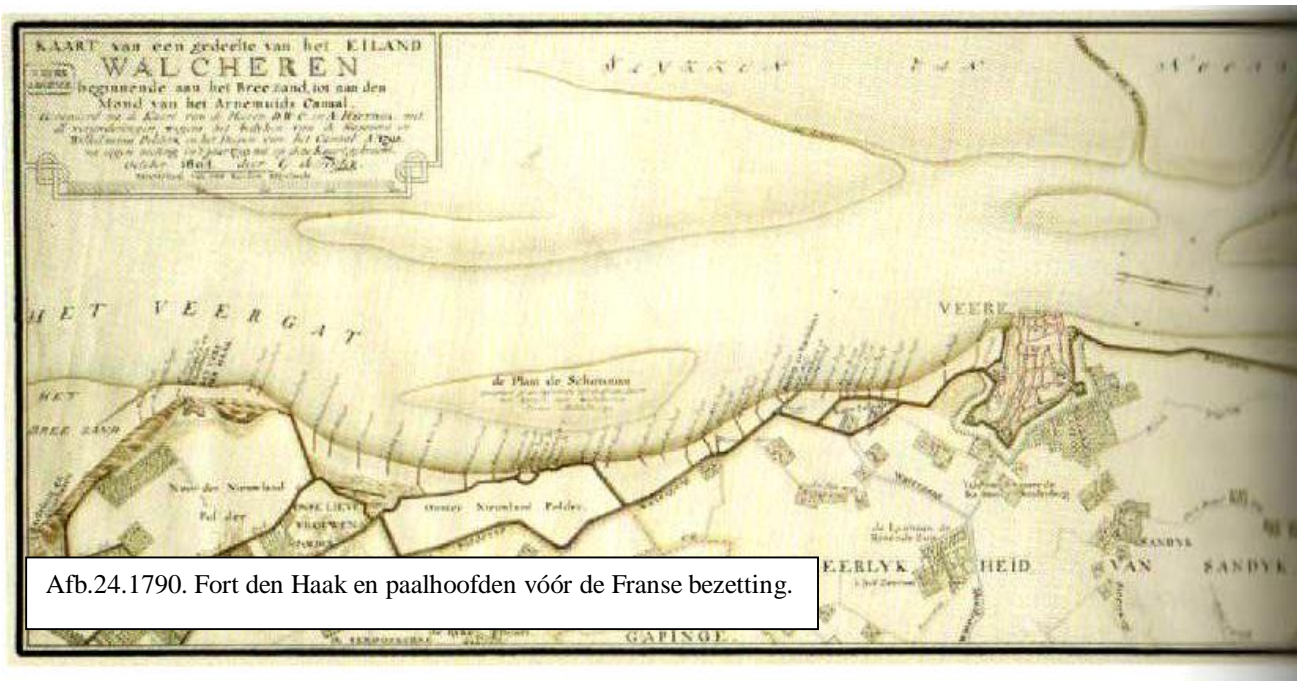
Ook rond 1700 is langs de Dorpsdijk de boerenhoeve 'Oranjezon' gebouwd, de tegenwoordige uitspanning aan de Koningin Emmaweg, naast het *Bois de Prince*.⁹⁹ (afb. 23) De hoeve is genoemd naar de Oranjes, sedert Prins Willem I bezitters van de

⁹⁶ Wijck, 2001, 47-50.

⁹⁷ Kadastrale Atlas van Zeeland, 1993, 21.

⁹⁸ Interview met Mesu in december 2009 met rondleiding over de buitenplaats.

⁹⁹ Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2003, 263. Het jaartal 1726 staat op de jaartalankers vermeld.

polders.¹⁰⁰ De Oranjegezinde identiteit van Vrouwenpolder blijkt uit de naamgeving.

4 Franse bezetting

Zeewering tijdens de Franse overheersing

Afb. 25. 1791. De Feyter. Noorderstrand detail vervallen Fort den Haak en paalhoofden, genaamd naar polderbestuurders.

Maar weer dreigde oorlog voor Walcheren, ‘de sleutel tot Nederland’. Sinds 1792 was Frankrijk in oorlog met Oostenrijk, Pruisen, Engeland en later met de Republiek der Zeven Provinciën. Verspreid over zestien wachthuizen in de zeewering, waren bij oorlogsdreiging landwachten gelegerd.¹⁰¹ (afb.7) In het wachthuis van Fort den Haak was een landwacht gestationeerd van 211 landlieden, dat in 1794 in actie kwam tegen de Franse legers.¹⁰² Het Fort Den Haak had voorheen te lijden gehad van zandverstuivingen, overstromingen, nalatig onderhoud en was in 1750 zelfs gedeeltelijk afgebroken, zodat bij de inval van de Fransen adequate weerstand ontbrak.¹⁰³ (afb.25) In januari 1795 veroverden de Fransen, trekkend over de bevroren rivieren, Holland. Zij isoleerden Engeland, Zeelands handelspartner, wat economisch desastreus uitpakte voor de Republiek. Uit vrees voor een Engelse landing op de Walcherse kust verstrekten de Fransen Fort Den Haak, legden stellingen aan in de duinen, geconstrueerd van het waterkerende dijkmateriaal.¹⁰⁴

Tevergeefs. In 1809 landden de Engelsen bij onder meer Fort den Haak. (afb. 26) Zij verwonderden zich over het uitzicht over de polders: ‘*het geheele bloeiende eiland aan onze voet, met zijn bosschages en zijn prachtige luthoven en zijn*

¹⁰⁰ Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving, 1965, 152.

¹⁰¹ Landwachten bestonden uit soldaten, gerekruteerd uit landlieden.

¹⁰² Hollestelle, 1996, 92, 93.

¹⁰³ Bos, 2008, 109.

¹⁰⁴ Hollestelle, 1996, 201.

bloemtuinen, en zijn akkers, en zijn weilanden'.¹⁰⁵ De tijdelijke inkwartiering van het 40.000 man sterke Engelse leger en de langdurige Franse inkwartiering droegen bij aan de armoedeval.¹⁰⁶ Bovendien restte onvoldoende materiaal voor het onderhoud van dijken en zeewering, aangezien de boeren stro en hooi moesten leveren voor de paarden van de bezetters.¹⁰⁷ Zo ontstonden voor de Walcherse zeeweringen weer riskante situaties.

Afb.26. Strijd bij Fort den Haak tegen de Engelse invasie

Van multifunctioneel tot monofunctioneel landschap

De armoede resulteerde in grootscheepse ruimtelijke veranderingen, waaronder de afbraak van vervallen landhuizen en het omkappen van honderden hectaren bos.¹⁰⁸ Stenen werden hergebruikt voor de bouw van boerenhoeven en dijkwoningen, ook in Vrouwenpolder. Ontboste percelen maakten plaats voor de toen lucratieve landbouw. De multifunctionele *Tuyn* transformeerde in een kleinschalig monofunctioneel landbouwgebied doorsneden door meidoornhagen: ongewijzigd tot de inundaties van 1944.¹⁰⁹

Afb.27. Schapen in Oranjezon vóór de aanleg van de drinkwaterleiding.

Verbeteringen van de acht maanden per jaar onbegaanbare zandwegen en het onderhoud van de zeewering bleven veelal achter om financiële en organisatorische redenen.¹¹⁰ Enige verbetering bracht de aanleg in 1881 van de stroomtram, die het vervoer vereenvoudigde van keien voor de Westkappelse zeedijk, tot die tijd aangevoerd over de stranden.¹¹¹ De van eiland in schiereiland startte na de realisatie van de Sloedam met trein- en autoverbindingen naar het vaste land, in 1871.

Ook de duinen bij Vrouwenpolder veranderden in de negentiende eeuw. In 1880 werd een drinkwaterleiding aangelegd van Middelburg naar het pompstation in de duinen bij Oranjezon, waar om zandverstuivingen aan banden te leggen een dennenbos is aangelegd. Met deze functiewijziging veranderde het natuurlijke, publieke karakter van de duinstreek (afb.27) in een ruimtelijk geplande, voor publiek ontoegankelijke streek.¹¹² (afb. 28, 29, 30)

¹⁰⁵ Klerk, 2003, 77. Bron: van Lennep, Dagboek van zijn voetreis door Nederland in 1823.

¹⁰⁶ Na een half jaar was het Engelse leger gedecimeerd door besmettelijke ziekten en betrokken.

¹⁰⁷ Zwemer, 1996, 145.

¹⁰⁸ Bos, 2008, 114. Klerk, 2003, 82. Van 2500 hectaren resteerden nog 45 hectaren buitenplaatsen met tuinen en parken

¹⁰⁹ Bos, 2008, 122.

¹¹⁰ Sneller vervoer bleef in de negentiende eeuw via strand en vroom-wegen langs de binnenduinen

¹¹¹ Klerk, 2003, 239-242.

¹¹² Zwemer, 1996, 160.

Afb.28. Kanaal in Oranjezon.

Afb.29. 1895. Aanleg waterwingebied Oranjezon.

Afb.30. 1901. Pompstation.

Afb.31.1944. Verzetsprent ter gelegenheid van verjaardag van Prinses Juliana.

5 Duitse bezetting en bevrijding.

Van Oranje

Het Protestantse geloof, *luctor et emergo* en de liefde voor het Oranjestad zijn deel van de identiteit van de dorpsgemeenschap sinds de Opstand. (afb.31) Dat bleek weer voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Ter ere van de verloving van prinses Juliana (1909-2004) met prins Bernard (1911-2004) in 1936 is de Christelijke Oranjevereniging

Vrouwenpolder (COV) opgericht door de hervormde dominee. *'Het uitdragen, aankweken en vergroten van onze liefde voor Oranje'* was en is nog haar doel. Met de geboorte van prinses Beatrix op 31 januari 1938 startte de traditie van jaarlijkse dorpsfeesten, ingeluid door de dominees van de toen drie protestantse geloofsrichtingen met dankstonden.¹¹³ De jaarlijkse ledenvergaderingen zijn slechts onderbroken tijdens de oorlogsjaren, toen dergelijke Oranjegezinde samenkomsten 'het zwijgen was opgelegd'.¹¹⁴ (afb.31) De invloed van Oranje als bindend element is onaangetast, zeggen de geïnterviewden, zoals blijkt uit de naamgeving Oranjezon, Koningin Emmadijk en de straatnamen in de naoorlogse Oranjewijk. (Afb.6)¹¹⁵

Zeewering

¹¹³ De Gereformeerde, Hervormde en Vrijgemaakte kerkgenootschappen. COV Notulen 1938; de feestelijkheden bestonden uit stoelendans door mannen te paard, dansen rond de geitenhokken, kinderen kregen voor het eerst van hun leven beschuit met muisjes, volksliederen zingen 's avonds begeleid door muziekvereniging 'Ons Genoegen'.

¹¹⁴ Interview december 2009 met mevr. Willibrord. Handgeschreven notulen vanaf 1938 tot ca. 1960. Aan het bevel dat alle goederen en gelden moesten worden ingeleverd is geen gehoor gegeven.

¹¹⁵ Straatnamen aldaar: Koningin Emmaweg, Koningin Wilhelmina-, Juliana-, Beatrix-, Prins Bernard- en Oranje Nassaulaan.

Vijandelijke ambities lagen in 1940 weer haaks op de belangen van een veilige polder. De Duitse bezetters van Walcheren (en haar bevrijders) hebben vanaf het bombardement van Middelburg in 1940, het landschap onherstelbaar veranderd. Walcheren was in april 1941 getransformeerd tot een complete 'Festung': het duinlandschap herbouwd tot oorlogslandschap met tankgrachten, betonnen versperringen, kazematten, geschutsbunkers, mijnevelden, 'rommelasperges'¹¹⁶ en loopgraven, ten koste van de zeeverende functie. Hele bossen waren gekapt: het hout ingezet als kustversperringen.¹¹⁷ (afb.32) Ook Vrouwenpolders duinstreek was deel van de Atlantikwall geworden met mijnevelden in de polders en antitankgrachten langs de kust bij Fort den Haak. Over de dijk van Veere naar Vrouwenpolder liep een enkelspoortje, dat bouw materiaal voor de bunkers aanvoerde. Er werden geen dijkschouwen meer verricht, noch voorzorgsmaatregelen genomen ter handhaving van een veilige zeevering.¹¹⁸

Afb.32.1944. Britse stafkaart van kustverdediging en inundatie

Inundatie

De Duitse weerstand op het strategisch gelegen Walcheren moest vernietigd worden om zo de aanvoerroutes over de Westerschelde voor de geallieerden veilig te stellen. Ook nu weer, net als in 1572 en 1794, moet 'de sleutel tot Nederland' ontsloten. In 1944 besloot het geallieerde opperbevel, buiten medeweten van de Nederlandse regering, tot het inunderen van Walcheren om daarmee de Duitse legermacht te verdrijven van het eiland.¹¹⁹ Walcheren inunderen bleek moeilijker dan verwacht. Door de komvormige poelgebieden en de kreekkruggen was geen snelle verrassingsoverstroming mogelijk.¹²⁰ Er waren vier dijkdoorbraken nodig. (afb.33)

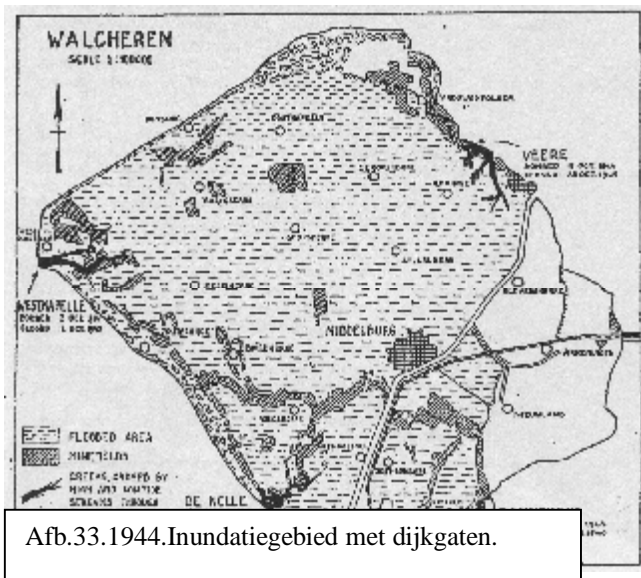
¹¹⁶ Bos, 2008, 258. *Rommelasperges*, genoemd naar Oberführer Rommel, waren 4,5 meter lange stokken die op regelmatige afstanden van elkaar in de akkers waren gestoken om te voorkomen dat zweefvliegtuigen konden landen.

¹¹⁷ Bos, 2008, 257-258. Boomstammen waren voorzien van metalen punten, granaten, mijnen, stalen balken.

¹¹⁸ Hollestelle, 1996, 196.

¹¹⁹ Bos, 2008, 258. Geallieerden waren Engelse, Canadese, Franse en Noorse compagnieën.

¹²⁰ Klerk, 2003, 20.

Afb.33.1944.Inundatiegebied met dijkgaten.

De laatste vond plaats net naast de Oosternieuwlandpolder van Vrouwenpolder op 11 oktober 1944. Het dorp en haar polders vol mijnenvelden, bleven grotendeels gespaard, dankzij de eeuwenoude binnendijken. Ook de duinen, waar de Duitse legermacht was gelegen, bleven droog. Tot halverwege de Schoolstraat liep het zeewater over het in de haast opgetrokken nooddijkje Vrouwenpolder in.¹²¹ (afb.34) De school was onbruikbaar. Bezoek aan artsen en ziekenhuizen in de ondergelopen dorpen was onmogelijk. Vele evacués met hun

Afb.34.Schoolstraat geïnundeerd.

vee, uit ondergelopen gebieden, vluchtten naar Vrouwenpolder. De kerkruimten zijn toen ingezet als noodopvang voor schoolkinderen, als ziekenzaaltje en slaapplek voor evacués.¹²² Als gevolg van de inundatie waren de perceelranden rond Vrouwenpolder, begroeid met meidoorn en koebraam, verwoest.¹²³ Door geallieerde dijkdoorbraken lag Walcheren voor 80 % onder water, een stinkende, levenloze woestijn, gedurende ca. anderhalf jaar.

Bevrijding

't Gebeurde bij Oranjezon. Vanaf 1 tot 8 november werden we elke nacht beschoten vanuit de zee. Onze keuken zat vol schuilende Duitsers', vertelde Jacques Geertse (1917-2009).¹²⁴ Na toestemming van de bezetters hing hij een wit laken buiten het raam, waarop de geallieerde bombardementen stopten, na enige tijd Engelse soldaten binnenkwamen en de Duitsers ontwapenden. In de duinen waren door de geallieerden al ca. 6000 soldaten krijgsgevangen gemaakt.

Afb.35.Krijgsgevangenen in Oranjezon.

Afb.36.1944. Blad uit fotoalbum. 'Herinnering aan onze Bevrijders'/auteurs.

¹²¹ Interview december 2009 met dhr. P. Corbijn. Gegevens van interviews van CD-rom *Vrouwenpolder bevrijd*.

¹²² CD-rom COV, Interview mevrouw Kesteloo, de evacuée uit Gapinge.

¹²³ Klerk, 2003, 76.

¹²⁴ Informatie in bezit van dhr. P. Corbijn.

(afb.35) Vrouwenpolder, het vluchtoord voor velen, zou door de geallieerden gebombardeerd worden als niet vóór 9 uur de Duitsers hadden gecapituleerd. Het laatste Duitse bolwerk van 1000 man werd in de Rustenpolder verslagen.¹²⁵ Het ultimatum liep af toen om kwart over negen luitenant Viegele zich overgaf aan de Britse Generaal Dawson in het Duitse hoofdkwartier, gevestigd in het intussen afgebroken huis van opa Mesu, gelegen naast de kerk. Vrouwenpolder bleef gespaard, dankzij Dawson en daarmee Vrouwenpolders' derde auteur.

Op het pleintje naast de kerk staat een monumentje ter herdenking aan de bevrijding van Walcheren op 8 november 1944: een geschenk van Dawson. Het is een gevelsteen van Mesu's huis, waar de capitulatie plaats vond.¹²⁶ (afb. 36, 37) Op

Afb.37.Oorlogsmonumentje, Gevelsteen.

de steen staat een Duitse adelaar afgebeeld die Vrouwenpolder in zijn klauwen fixeert. Een wurgende vuist omknelt zijn nek als symbool van overwinning. De tekst luidt: "IN DIT HUIS WERD OP 8 NOVEMBER 1944 WALCHEREN'S BEVRIJDING VAN DE DUITSERS DOOR DE GEALLIEERDEN VOLTOOID." De gevelsteen kent haar eigen biografie: vergeten na afbraak van het huis in 1973, is hij pas in 1997 op een zolder herontdekt en alsnog door het COV in 2004 in zijn functie van oorlogsmonument hersteld. Een gevoel van bevrijding ontbrak echter:¹²⁷ de inundatie ontregelde het leven.¹²⁸ (afb.37) Het dichten van het 400 meter brede dijkgat lukte pas op 23 oktober 1945, dankzij heroïsche herstelwerkzaamheden.¹²⁹ In tegenstelling tot in voorgaande eeuwen was er nu geen sprake van werkweigering en

plichtsverzaking.¹³⁰ Jaarlijks wordt in Vrouwenpolder op 8 november 'Bevrijdingsdag' herdacht¹³¹: een symbolische pelgrimage. Schriftelijke bronnen ontbreken over de Duitse capitulatie in Vrouwenpolder, die volgens officiële bronnen plaats vond in Middelburg.¹³²

¹²⁵ Interview december 2009 met dhr. Piet Corbijn.

¹²⁶ Interview december 2009 met mevr. Willibrord. Bron bibliotheek fotoarchief Middelburg. In het huis Fort Den Haakweg 8, werd de capitulatie van de Duitse troepen op Walcheren getekend.

¹²⁷ Het schiereiland moest weer opgebouwd worden. 7000 mijnen moesten onschadelijk worden gemaakt, evenals ca. 500 bunkers van gewapend beton.

¹²⁸ CD-rom met interview heren M. Jansen en J. Wattel, organist PKN kerk. Voedingsmiddelen werden tijdens en na de oorlog in Middelburg, waar hongersnood heerste, geruild tegen goederen, waarbij boten als vervoermiddel dienden over het ondergelopen eiland en sledes over de bevroren gedeelten.

¹²⁹ Hollestelle, 1996, 203-201.

¹³⁰ Hollestelle, 1996, 210.

¹³¹ Bron: DVD *Vrouwenpolder 65 jaar vrij*, Commissie Herdenkingen Vrouwenpolder, 2010. In 2009 is 65 jaar bevrijding gevierd, die jaarlijks gevierd wordt met Engelse veteranen en de bevolking van Vrouwenpolder.

¹³² Filmbeelden op de CD-rom; Commissie Herdenkingen Vrouwenpolder, *Vrouwenpolder bevrijd*. Filmbeelden op CD-rom; Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, *De strijd om Walcheren oktober, november 1944, Hilversum*, 1984. Majoor Johnson en de Schotse luitenant Pedro dwongen de Duitse generaal Daser en zijn staf tot overgave.

Afb.38.Dijkgat bij Oosternieuwlandpolder met 'Rommelasperges'.

Nu, zestig jaar later na de wederopbouw, is de bevolking in staat herinneringen op te halen om deze door te geven aan het nageslacht. Naast enige verbroedering met ingekwartierd Duitse soldaten was sprake van ondergronds verzet.¹³³ Voor verzetsstrijder Jan de Visser, omgekomen in een Duits concentratiekamp, staat een

oorlogsmonument op Vrouwenpolders begraafplaats. Zijn weduwe en vele anderen zwegen jarenlang: herinneringen waren te pijnlijk, vertelt Piet Corbijn. Vele herinneringen zijn in deze kleine eilandenclave, met generatielange familiebanden, lang onbesproken gebleven.

Het landschap is grondig geruimd om de zeeweringen te vrijwaren van

gevaarlijke, duinondermijnende bouwwerken én om de herinnering aan angst en leed te wissen.(afb.38) (afb.39) In een duin bij Vrouwenpolder resteert alleen nog een bunker (afb. 40): relict van een ingrijpende periode voor zowel bevolking als landschap.¹³⁴

Afb.39. Franse soldaat bij antitankwal op het strand bij Vrouwenpolder.

Afb.41. Bunker in duin waterwingebied Oranjezon. 2009.

Afb.40. Strand en duin tussen Vrouwenpolder en Oostkapelle.

¹³³ Burgemeester Maas, grootvader van Mesu van Elsenoord, vervalste persoonsbewijzen, werd ontdekt en daarna afgevoerd naar kamp Amersfoort.

¹³⁴ Bos, 2008, 260. De Stichting Bunkerbehoud poogt nog aanwezige bunkers te behouden als militair relict.

7 Samenvatting en conclusie.

Het landschap van Vrouwenpolder lijkt statisch en tijdloos. Maar dat blijkt uitsluitend op te gaan voor de eeuwenlang ongewijzigde dijkstructuren en poldercontouren. Ruimtelijke, sociale en economische veranderingen hebben zich over de lange termijn voorgedaan waarbij continuïteit en verandering ongeveer in balans waren. De wordingsgeschiedenis getuigt van een dynamisch proces van strijd tegen water, indringers, geloofsovertuigingen, armoede en opkrabbelen en doorgaan: *Luctor et Emergo*. (Afb.42) *The past in the past* is zichtbaar in dorps-, polder- en duinlandschap.

Vrouwenpolders natuur is van aanvang af onderworpen aan het in cultuur gebrachte polderlandschap. Dijken zijn opgeworpen en onderhouden, duinen ingezet als verdedigingswerken, zeewering en waterleverancier, polders gebruikt als lustoord en landbouwareaal en kustlijn beïnvloed door paalhoofden. Met de aanleg van de heerlijkheden rond 1700 wijzigde kleinschalige verkavelingen in geometrisch aangelegde, multifunctionele buitenplaatsen om na 1800 plaats te maken voor monofunctionele boerenhofstedes.

Overstromingsgevaar vormde de dorpsidentiteit tot de aanleg van de Veerse Dam in 1961. Het heroïsche onderhoud van duinen, paalhoofden en dijken, bepaalde het leven van de dorpsbewoners en eiste financiële offers. Spaanse, Franse, Engelse en Duitse vijanden en bevrijders veronachtzaamden de kostbare zeewering en dijken. De contouren van Fort den Haak, een bunker, straatnamen en Dawsons' oorlogsmonument houden de herinnering levend aan de strijd om ene veilige zeewering.

Befaalde en anonieme auteurs zijn deel van Vrouwenpolders wordingsgeschiedenis. De machtige stichters van Borsele brachten het dorp tot bloei als pelgrimsoord, maar lijken getransformeerd tot *persona non grata*: afbeeldingen, straatnamen of monumenten uit de glorierijke, katholieke fase, ontbreken. Vrouwe in de Polder, de dorpspatrones leeft voort in de naam. De protestantse Van Oranje, vereeuwigd in straatnamen en dorpsvereniging, redde het dorp van de ondergang na de verwoesting van haar kerk tijdens de Opstand. De kerk, *landmark* van Vrouwenpolder, speelde en speelt een betekenisvolle rol in de identiteitsvorming van de dorpsgemeenschap tijdens de katholieke en protestantse fasen. Anonieme auteurs zijn onder meer de eerste bewoners van de nederzettingen, dijkbouwers, de schilder van de naamgeefster van het dorp, bevrijders. Nader onderzoek naar grondeigendom, eigenaren van boerenhoeven en ambachtelijke werkplaatsen zal veler anonimiteit opheffen. Enkele namen, bijvoorbeeld in straatnamen, zijn overgeleverd. Allen hebben individuele verantwoordelijkheid gedragen en keuzes gemaakt, die Vrouwenpolders landschap bepaalden.

In de bewaarde relictten van historische eikmomenten en in de symbolische en rituele bevrijdings- en Oranjefeesten is de dorpsidentiteit geconstrueerd van een nu protestantse, oranjegezinde gemeenschap, gevormd door het gezamenlijke doorzetten, het *emergo*.

Afb. 42. Wapentapijt. 1602. Ontwerp Karel van Mander de Oude. Het portret is van Willem van Oranje, in 1577 de Eerste Edele van Zeeland.

LITERATUURLIJST BIOGRAFIE LANDSCHAP VROUWENPOLDER

Beenhakker, A., De Herverkaveling van Walcheren, *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Blom, P., Henderikx, P., e.a. *Historische atlas van Walcheren*, Nijmegen, 2009.

Bos, K., Bosch, J.W., *Landschapsatlas van Walcheren. Inspirerende sporen van de tijd*, Koudekerke, 2008.

Derks, K.J., *Onze Lieve vrouw van den Polder*, Utrecht, 1947.

Gargon, M., *Walcherse Arkadia*, deel 2, Leiden, 1717.

Henderikx, Lantsheer, J.A., e.a. *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*, Middelburg, 1996.

Heyning, K., *De tapijten van Zeeland*, Middelburg, 2007.

Hollestelle, L., Landwacht en Rode Roede, *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*, Middelburg, 1996.

Hollestelle, L., Eiland met de Gouden Rand, *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Hollestelle, L., Metamorfose. De zorg voor de zeekering van Walcheren tussen 1795 en 1995, *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Kadastrale Atlas van Zeeland, 1832, Veere/ Vrouwenpolder/ Serooskerken/Gapinge, Serie Walcheren, deel 1, Middelburg, 1993, 19-25.

Klerk, A.P. de, *Het Nederlandse landschap, de dorpen in Zeeland en het water op Walcheren*, Utrecht, 2003.

Kolen, J., *De Biografie van het Landschap. Drie essays over Landschap, geschiedenis en Erfgoed*, Amsterdam, 2005.

Laarse, R. van der, Panorama's op vroeger, in: *Levend Erfgoed*, jaargang 5, nummer 2, 2008.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Monumenten in Nederland, Zeeland*, Zwolle, 2003.

Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving, *Kunstreisboek voor Nederland*, deel 4, Zeeland, Amsterdam, 1965.

Samuels, M., The Biography of Landscape, Cause and Culpability, *The Interpretation of ordinary Landscapes*, New York, 1979.

Slager, K., *De Zeeuwse geschiedenis in meer dan 100 verhalen*, Amsterdam, 2005.

Wyck, H.W.M. van der, *Het Arkadisch Walcheren, getekend door Jan Arends 1770-1790*, Alphen aan den Rijn, 2001.

Zwemer, J., *De Bataafse en Franse tijd, Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Zwemer, J., *Ontwikkelingen in de duingebieden, Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Herkomst afbeeldingen:

Bos, K., Bosch, J.W., *Landschapsatlas van Walcheren. Inspirerende sporen van de tijd*, Koudekerke, 2008.

Afbeeldingen: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 23, 24, 25, 33.

Beenhakker, A., *De Herverkaveling van Walcheren, Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, 1996.

Afbeeldingen: 7, 18.

Derks, K.J., *Onze Lieve vrouw van den Polder*, Utrecht, 1947.

Afbeeldingen: 8, 9, 10, 11, 12.

Heyning, K., *De tapijten van Zeeland*, Middelburg, 2007.

Afbeeldingen: 16, 42.

Wyck, H.W.M. van der, *Het Arkadisch Walcheren, getekend door Jan Arends 1770-1790*, Alphen aan den Rijn, 2001.

Afbeeldingen: 20, 21.

Bibliotheek Middelburg; beeldbank:

Afbeeldingen: 22 (vijver), 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 39.

Auteur.

Foto's: 13, 14, 15, 17, 19, 22 (laan en sterrebos), 37, 41.

www.xs4all.nl/~pcvdklis/zonnehove/archief'44/archief'44-'45+.htm

Afbeeldingen: 32, 40.